

Ярослав КАЛАКУРА

**АРХІВОЗНАВЧИЙ ОСЕРЕДОК
ШЕВЧЕНКОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

З відновленням суверенітету і державної незалежності України значно зросла роль архівознавства як спеціальної галузі історичної науки, як наукової системи знань, що вивчає історію, теорію і практику архівної справи, її правові та економічні засади¹. В опублікованих за останнє десятиріччя працях досить велика увага приділена історичним, теоретичним та методологічним засадам архівознавства, його структурі й понятійному апарату. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлено у студіях з історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його архівознавчої кафедри, наукового доробку її викладачів². Однак питання, пов'язані з історією розвитку архівознавства як науки, підготовки архівознавців і практичних архівістів, усе ще не дістали належного висвітлення. Пропонована стаття має за мету з'ясувати зародження і формування архівознавчого осередку в університеті, утворення архівознавчої кафедри як продовжувача наукових та педагогічних традицій у царині архівознавства, її місце і роль у розвитку наукових досліджень, опрацюванні навчально-методичної літератури, у підготовці висококваліфікованих істориків-архівістів, фахівців з архівної справи, джерелознавства та документознавства.

Архівознавство тісно пов'язане з іншими спеціальними галузями історичної науки, насамперед з історичним джерелознавством, археографією, документознавством, із низкою спеціальних історичних дисциплін. Усі ці сегменти історичної науки мають у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка глибоке коріння і давні традиції. Вони зародились у середині XIX ст. у рамках історико-філологічного факультету імператорського Університету св. Володимира, тісно пов'язані з подвижницькою діяльністю його першого ректора Михайла Максимовича, зі створенням на базі університету Київської археографічної комісії, Архіву давніх актів, із заснуванням Товариства Нестора-Літописця, часопису "Київська старовина" і заклали фундамент університетського історико-джерелознавчого та архівознавчого осередку, а згодом – і відповідної наукової школи. Продовжувачем цих традицій виступає, насамперед, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки. Ретроспективний аналіз діяльності цього осередку, узагальнення набутого досвіду набувають актуальності в контексті відзначення ювілею архівної служби в Україні.

Усі генерації викладачів кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, якій виповнюється 64 роки, незважаючи на зміни в її назві, завжди вважали себе спадкоємцями кращих традицій історичного джерелознавства, архівознавчих та історіографічних досліджень, започаткованими в Університеті св. Володимира Михайлом Максимовичем, Миколою Костомаровим, Миколою Іванишевим, Володимиром Іконниковим, київською науковою школою істориків-документалістів, яка сформувалася

навколо Володимира Антоновича. Особливо вражає подвижницька діяльність першого ректора університету Михайла Максимовича, який невдовзі після приїзду до Києва ініціював збирання джерел з історії України, створення Археографічної комісії. Формально, проігнорувавши цю ідею видатного вченого, царизм усе ж пішов на заснування при канцелярії генерал-губернатора в 1843 р. Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, яка ввійшла в історію як Київська археографічна комісія. Серед членів і співробітників комісії чільне місце посідали професори і доценти Університету, зокрема М. Іванишев, М. Костомаров, В. Антонович, а також П. Куліш, Т. Шевченко та ін. Комісія започаткувала видання “Архива Юго-Западной России”, південноруських літописів, архівних документів³. На базі історичного відділення історико-філологічного факультету Університету, Археографічної комісії сформувалася наукова архівно-археографічна школа, лідером якої був М. Іванишев, а серед його учнів особливо вирізнявся своїми здібностями В. Антонович. Символічно, що саме він став засновником київської наукової школи істориків-документалістів. В. Антонович започаткував у Київському університеті в 1860 р. “Курс лекцій з джерелознавства”, в якому великого значення надавалося джерелам з історії України, методиці їх наукової критики та використання⁴. Школа В. Антоновича дала таких визначних істориків і знавців архівів, як М. Грушевський, О. Грушевський, В. Біднов, В. Ляскоронський, В. Щербина та ін.

Логічним продовженням подвижницької діяльності учених Університету св. Володимира в складі Київської археографічної комісії стало заснування на базі університету Київського центрального архіву давніх актів (1852 р.). Керівництво архівом здійснював завідувач університетської бібліотеки Антон Красовський, а серед співробітників були І. Новицький, О. Левицький, І. Каманін, В. Романовський, К. Козловський, М. Владимирський-Буданов, О. Федотов-Чеховський та ін. Київський центральний архів давніх актів завдяки вченим університету став навчальною лабораторією для кількох поколінь архівістів та археографів України. Його фонди послужили базою створення багатьох ґрунтовних праць з історії України, заклали фундамент формування Центрального державного історичного архіву України. Саме цей архів і сьогодні залишається головною базою архівної практики студентів історичного факультету. Його директор Ольга Музичук, вихованка архівознавчої кафедри університету, – частий гість кафедри, прекрасний наставник і порадник студентської молоді.

Усе це дає підстави твердити про давні архівознавчі традиції у Київському університеті, які передавалися й збагачувалися від покоління до покоління його професорів і вихованців, про тяглість, наступність і спадкоємність досвіду архівістичних, археографічних, джерелознавчих та історіографічних досліджень.

Джерелознавчо-архівістичні надбання Університету св. Володимира були успадковані і примножені у ході і після Української революції 1917–1920 рр., коли університет було українізовано, а згодом і реформовано в Інститут народної освіти. Навіть за умов тоталітаризму університетські історики не припиняли джерелознавчих та архівознавчих студій, хоча їх праці і лекційні курси зазнали ідеологізації і спотворень, оскільки

викладання базувалося на засадах матеріалістичного трактування історії та партійно-класового підходу до відбору, оцінки і використання джерел. В університеті працювали визначні джерелознавці та архівознавці: В. Базилевич, О. Гермайзе, Л. Добровольський, В. Кордт, В. Камінський, О. Оглоблин, В. Романовський та інші, завдяки яким зберігався національний дух історичного джерелознавства та архівознавства, хоча в роки сталінських репресій більшість з його носіїв були піддані остракізму, репресіям, опинилися на засланні або в еміграції.

Знаковою подією у відновленні і розвитку джерелознавчих та архівознавчих досліджень, у підготовці професійних істориків-архівістів стало заснування за рішенням уряду УРСР восени 1944 р. у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка кафедри архівознавства і відділення для підготовки архівістів. Кафедру очолив професійний історик-архівіст, випускник Московського історико-архівного інституту, тридцятирічний кандидат історичних наук Федір Шевченко, який працював начальником науково-видавничого відділу Архівного управління НКВС УРСР. Саме він поклав перші цеглини у фундамент новітнього архівно-джерелознавчого осередку в університеті, почав формувати колектив, опрацьовувати навчальний план, програми базових дисциплін нової спеціальності⁵. До цієї роботи Ф. Шевченко залучив тодішнього начальника науково-методичного відділу Архівного управління, а згодом директора Центрального державного історичного архіву, теж вихованця Московського історико-архівного інституту В'ячеслава Стрельського, зарахованого за сумісництвом на посаду старшого викладача кафедри. Після призначення Ф. Шевченка заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни завідувачем кафедри став В. Стрельський, який уже мав певний досвід науково-педагогічної та організаційно-архівної роботи.

З іменем В. Стрельського пов'язані майже 40 років діяльності кафедри, на якій викладались, окрім архівознавчих дисциплін, історичне джерелознавство, археографія та спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. Зважаючи на гострий брак фахівців, В'ячеслав Ілліч основні курси читав сам, паралельно ведучи пошук і підготовку викладачів⁶. Поступово навколо нього згуртувався колектив досить яскравих і творчих особистостей, який складала, зокрема, А. Введенський, М. Варшавчик, А. Грінберг, С. Яковлев та ін. У 1960-ті роки до колективу прийшли О. Долинський, Р. Петренко, А. Іваненко, у 80-ті – І. Войцехівська, С. Павленко та ін. В. Стрельський постійно лишався визнаним лідером цього осередку: він читав основні лекційні курси, успішно провадив наукові дослідження, першим захистив докторську дисертацію, підготував оригінальні підручники з джерелознавства, започаткував при кафедрі аспірантуру.

Колектив кафедри помітно активізував свою роботу в роки “хрущовської відлиги”. Було підготовлено україномовний навчальний посібник “Допоміжні історичні дисципліни”⁷, основні розділи якого – “Архіви”, “Архівознавство”, “Джерелознавство”, “Сфрагістика” – написав В. Стрельський. С. Яковлев був автором розділу “Археографія”, В. Дядиченко – “Основи палеографії”, А. Введенський – “Дипломатика”. Посібник засвідчив наявність в Україні фахівців, здатних досліджувати і науково осмислювати

важливі розділи архівознавства та джерелознавства. Незважаючи на пануючі тоді ідеологічні парадигми, надмірну централізацію архівної справи, партійно-класове трактування природи джерела й архівного документа, книга давала досить об'єктивні відомості про історію архівної справи, мережу архівних установ, структуру державного архівного фонду, методи і правила публікації історичних джерел. Майже три десятиріччя поспіль цей посібник посідав домінуюче місце в переліку основної навчальної літератури для студентів історичних факультетів України. Після згортання реформ М. Хрущова, в умовах наростання авторитаризму спеціальні галузі історичної науки, насамперед джерелознавство та архівознавство, зазнали ще більшої ідеологізації. Зусилля дослідників зосереджувалися на опрацюванні загальносоюзних проблем, що негативно відбилося на тематиці кафедральних досліджень, на спрямуванні навчальної літератури. Проте, у навчальному процесі широко використовували навчальні підручники В. Стрельського⁸, С. Яковлева, які, попри їх ідеологічну зашореність, давали певний мінімум фактичних відомостей і методичних рекомендацій щодо пошуку, дослідження і використання архівних джерел, їх підготовки до публікації.

“Горбачовська перебудова”, рух за суверенітет, а відтак – відновлення державної незалежності України справили глибокий вплив на всі сфери суспільного життя, включаючи і розвиток історичної науки, її спеціальних галузей, архівної справи та архівознавства. Розпочався новий етап у діяльності історико-джерелознавчої та архівознавчої кафедри університету, яку з 1982 р. очолював доктор історичних наук, проф. В. Замлинський. Він гідно прийняв естафету від проф. В. Стрельського і продовжив кращі традиції колективу. Маючи архівознавчу освіту як випускник Московського історико-архівного інституту та досвід практичної діяльності в архівах Волині й Кисва, він ще у 80-х рр. чимало зробив для налагодження співробітництва кафедри з архівними установами, з Головним архівним управлінням про уряді УРСР, для розгортання джерелознавчих та архівознавчих досліджень. До колективу кафедри долучилися доцент Ю. Сорока, асистент, а нині доцент А. Зубко, які зосередились на опануванні курсів “Документознавство”, “Діловодство”, “Історична географія”, “Спеціальні історичні дисципліни” та ін. Однак командно-адміністративна система, “зацентралізованість” архівної справи й освіти не сприяли розвитку архівознавства та інституціоналізації архівознавчої спеціальності в Україні. І не випадково в 1987 р. кафедру було перейменовано в кафедру джерелознавства та архівознавства, а замість спеціальності “архівознавство” запроваджувалася лише спеціалізація.

В умовах “горбачовської перебудови та гласності” колектив кафедри і, насамперед, її завідувач В. Замлинський повернулися обличчям до актуальних проблем історії України, до замовчуваних тем і так званих “білих плям”, до збагачення джерельної бази історії України та її очищення від спотворень і фальсифікацій. Винятково позитивний вплив на роботу кафедри мало повернення до її колективу авторитетного вченого, джерелознавця і архівознавця проф. М. Варшавчика. Однією з перших ластівок, що символізувала нові підходи кафедри, став двотомник “Історія Украї-

ни в особах”⁹. У ньому були вміщені нариси про київських та галицько-волинських князів Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого, Данила Галицького, видатних діячів козацької доби Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепу, Пилипа Орлика, про діячів українського відродження Івана Котляревського, Михайла Максимовича, Тараса Шевченка, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесю Українку, про політиків і вчених ХХ ст. Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюру, Павла Скоропадського, Євгена Коновальця, Степана Бандеру, Андрія Мельника та ін.

В. Замлинський ініціював підготовку та видання в 1992 р. навчального посібника зі спеціальних історичних дисциплін¹⁰. У його створенні взяли участь, окрім викладачів кафедри, науковці Інституту історії АН УРСР, викладачі ряду вищих навчальних закладів. Посібник започатковував комплексний підхід до історичної науки як системи знань з відповідними підсистемами, включаючи й архівознавство, а також спеціальні історичні дисципліни. Виникнення і розвиток спеціальних історичних дисциплін автори пов’язували з розвитком специфічних методів дослідження різних видів джерел, розкриваючи водночас значення кожної з дисциплін для методології історичної науки. Нові підходи були зафіксовані у статтях посібника, присвячених джерелознавству, археографії, архівознавству, вказувалось на їх зв’язок з палеографією, дипломатикою, хронологією, методологією, геральдиком, сфрагістиком та ін. У статті “Археографія”, наприклад, ішлося про основні етапи розвитку археографічних знань, удосконалення практики і правил публікації писемних джерел. У творчих планах В. Замлинського було велике коло нових наукових і навчальних проблем, включаючи дослідження замовчуваних сторінок української історії, підготовку національних підручників з дисциплін кафедри. На жаль, у грудні 1993 р. Володимира Олександровича не стало. Виконання обов’язків завідувача кафедри було покладене на доц. Ю. Сороку, а в листопаді 1994 р. Вчена рада університету обрала на цю посаду проф. Я. Калакуру. Разом з колективом кафедри, який поповнили доктори історичних наук, професори Б. Корольов та М. Щербак, кандидат історичних наук, асистент М. Палієнко, новий завідувач, спираючись на великий досвід науково-організаційної та адміністративної роботи, з одного боку, прагнув зберегти і примножити традиції, закладені Ф. Шевченком, В. Стрельським та В. Замлинським, а з іншого, – піднести діяльність кафедри на вищий щабель. Це зумовлювалось умовами незалежності України, новими законодавчими актами про вищу школу, науково-педагогічну діяльність, про Національний архівний фонд і архівні установи, про національний статус університету та ін.

У 1995 р. кафедра наштовхнулася на деякі суб’єктивні труднощі, спричинені урядовим рішенням про виключення спеціальності “архівознавство” з номенклатури вищої школи, а також недостатньою підтримкою з боку деканату факультету. Кілька років було затрачено на відновлення спеціальності, на її ліцензування в Київському університеті за напрямом “Історія”, на розроблення і затвердження відповідних навчальних планів та програм.

Виходячи з пріоритетів кафедри як випускової за спеціальністю “Архівознавство”, а також враховуючи підвищення ролі спеціальних галузей та спеціальних дисциплін у підготовці професійних істориків, Учена рада університету в 1996 р. ухвалила рішення про зміну назви кафедри. Відповідно до нього не тільки запроваджувалась нова назва кафедри – архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, але й розгорнулась переорієнтація всіх напрямів її діяльності, роботи кожного викладача, програм навчальних дисциплін на архівознавчий та джерелознавчо-історіографічний напрями. Протягом двох–трьох років це надало колективу кафедри “нового обличчя”, підвищило її статус як у системі підготовки істориків, архівознавців, так і в структурі архівно-археографічних та джерелознавчих інституцій України.

З другої половини 90-х років пріоритетне місце серед навчальних дисциплін кафедри посіли нормативні та професійно орієнтовані курси, покликані забезпечити високий теоретичний і практичний рівень підготовки істориків-архівістів. Основні нормативні та професійно орієнтовані дисципліни забезпечували професори кафедри: М. Щербак (“Архівознавство”, “Теорія і методика архівної справи”, “Національний архівний фонд України”), Я. Калакура (“Архівна система України”, “Менеджмент архівної галузі”), Б. Корольов, а після його виходу на пенсію – доц. М. Палієнко (“Археографія”, “Інформаційні системи в архівній справі”), І. Войцехівська (“Особові архівні фонди”), доценти А. Іваненко (“Історія архівної справи”*), С. Павленко (“Кінофотофонодокументи в джерельній базі історії України”), М. Палієнко (“Зарубіжне архівознавство”, “Зарубіжна архівна Україніка”), Ю. Сорока (“Документознавство”, “Діловодство”), А. Зубко (“Хронологія, ономастика і сфрагістика в архівознавстві”).

Кафедра забезпечує ряд нормативних загальнофакультетських курсів і спецкурсів для бакалаврів, спеціалістів і магістрів, зокрема “Історичне джерелознавство”, “Методика опрацювання історичних джерел” (доц. С. Павленко), “Історіографія”, “Українська історіографія”, “Джерела з історії української державності”, “Джерела з історії українського руху опору” (проф. Я. Калакура), “Спеціальні історичні дисципліни”, “Київська школа істориків-документалістів” (проф. І. Войцехівська), “Історія держави і права”, “Джерела з історії політичних партій” (доц. Ю. Сорока), “Історична географія”, “Історична картографія”, “Геральдика” (доц. А. Зубко). До навчального процесу на засадах сумісництва залучена доц. Н. Маковська – директор Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (“Архівознавство”). Загалом, за останнє десятиріччя в навчальний процес спеціальності “Архівознавство” впроваджено майже 20 нових професійно орієнтованих та спеціальних курсів, удосконалено систему навчальних та виробничих практик.

Домінантою діяльності кафедри в умовах державної незалежності України стало створення навчально-методичного комплексу для спеціальності “Архівознавство”. Її колектив усвідомлював, що підготувати такий комплекс лише власними силами, без кооперації з іншими інституціями практично нереально. З метою реалізації цього завдання було укладено нову

* Після виходу А. Іваненка на пенсію цей курс читає доц. А. М. Зубко.

угоду про співробітництво з Головним архівним управлінням (нині – Державний комітет архівів України*), очолюваним різного часу Б. Іваненком, Н. Киструською, Р. Пирогом, Г. Боряком, О. Гінзбург, а нині – О. Удодом, договір про співпрацю з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (член-кор. НАН України П. Сохань), налагоджено творчі зв'язки з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (проф. І. Матяш), Інститутами рукопису (член-кор. НАН України Л. Дубровіна) та архівознавства НБУ ім. В. І. Вернадського, відділами історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України та ін. Завдяки кооперації наукового потенціалу, насамперед з УНДІАСД, за порівняно короткий час вдалося підготувати і видати комплект підручників “Архівознавство”¹¹ (керівник автор. колективу – проф. Я. Калакура, серед авторів – проф. М. Щербак), посібник “Нариси історії архівної справи”¹² (в числі авторів – проф. Я. Калакура, проф. І. Войцехівська, доц. М. Палієнко, колишній аспірант кафедри, к. і. н. І. Мищак), “Хрестоматію з архівознавства”. Комплекс, зокрема базовий підручник, дістав високу оцінку архівної громадськості. У ньому архівознавство трактується як цілісна наукова система знань і комплексна навчальна дисципліна, що вивчає в органічній єдності історію, теорію і методикку архівної справи, її правові та економічні засади, архівний менеджмент та інформаційні системи, принципи формування і використання інформації документів Національного архівного фонду, технології їх зберігання та реставрації. Члени авторського колективу були удостоєні премії імені В. Веретенникова. У 2002 р. побачило світ друге, доопрацьоване та доповнене видання підручника під редакцією Я. Калакури та І. Матяш.

Завданням архівознавства, на думку працівників кафедри, є вивчення провідних тенденцій та основних закономірностей становлення і розвитку архівної справи, наукових принципів роботи з документами, експертизи їхньої цінності, класифікації, відбору для зберігання, технології опрацювання та організації користування документами. Колективом кафедри опрацьовано критерії періодизації архівної справи в Україні, формування системи архівних установ. Зазначені критерії враховують головні віхи історії України, її державних установ, розвитку національної культури, а також найважливіші рубежі в історії архівів.

Навчально-методичний комплекс суттєво доповнюють термінологічний довідник “Архівістика” та три випуски біобібліографічного довідника “Архівісти України”, серед авторів статей якого – професори І. Войцехівська, Я. Калакура, доц. М. Палієнко та ін. Викладачі кафедри беруть участь у підготовці “Української енциклопедії архівознавства”.

Важливим набутком кафедри стали джерелознавчі дослідження. У 1998 р. побачив світ довідник “Джерелознавство історії України” (керівник автор. колективу – проф. М. Варшавчик, заступник керівника – проф. Я. Калакура)¹³. Довідник складається з трьох взаємопов'язаних частин: а) основні категорії, поняття та терміни; б) видатні пам'ятки та групи

* Проф. Я. Калакура впродовж 1996–2003 рр. був членом колегії Держкомархіву України.

джерел з історії України; в) джерелознавці історії України. Його допущено Міністерством освіти і науки як навчальний посібник.

Підсумковий характер носить перший національний підручник “Історичне джерелознавство”¹⁴, підготовлений викладачами кафедри у складі професорів Я. Калакури (керівник), І. Войцехівської, Б. Корольова, доцентів С. Павленко, М. Палієнко. Як зазначається в рецензії проф. Р. Пирога, підручник відповідає вимогам сучасних стандартів навчальної літератури¹⁵. Його складовими компонентами є дві основні частини: а) теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства; б) основні групи джерел з історії України, а також термінологічний словник, що містить тлумачення понад 160-ти термінів і понять. Історичне джерелознавство трактується в підручнику як спеціальна галузь наукових історичних знань, яка вивчає походження історичних джерел, теорію і методику їхнього опрацювання і використання в історичних дослідженнях, склад, структуру й функціонування джерельної бази історичної науки.

Підручник увібрав у себе напрацювання в царині історичного джерелознавства багатьох поколінь істориків, насамперед Київського університету, починаючи від В. Антоновича, В. Іконнікова, О. Грушевського, І. Каманіна, М. Петровського і закінчуючи Ф. Шевченком, В. Стрельським, М. Варшавчиком, В. Замлинським, його сучасними джерелознавцями. При підготовці підручника враховано здобутки західноєвропейських джерелознавчих шкіл Л. Ранке, Л. Февра, М. Блока, Л. Намієра, М. Крага, І. Дройзена, праці російських джерелознавців О. Лаппо-Данилевського, В. Данилевича, І. Ковальченка, О. Пронштейна, С. Шмідта, визначних українських дослідників джерел М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип’якевича, О. Домбровського, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Т. Мацьківа, Л. Винара, М. Ковальського, С. Макарчука, Ю. Мицика та ін.

Архівознавча та джерелознавча тематика посідає дедалі більш питому вагу в проблематиці студентських і дисертаційних робіт. Цікаві джерелознавчі та архівознавчі дослідження захистили колишні аспіранти І. Мишак, В. Пилипів, Т. Антонченко, В. Панченко, І. Мага, І. Шихненко, М. Чмир, М. Федоренко, їх опрацьовують аспіранти Т. Боряк, О. Косенко, Н. Кашеварова, В. Юрченко, С. Дегтярьов, Я. Бондарчук та ін.

Архівознавче спрямування притаманне більшості компонентів комплексного курсу “Спеціальні історичні дисципліни” і відповідних наукових вислідів, які здійснюються нині під керівництвом проф. І. Войцехівської. У видавництві “Либідь” цього року виходить новий навчальний посібник “Спеціальні історичні дисципліни: теорія і методика”, в якому розглядаються наукові та архівознавчі основи кожної, окремо взятої дисципліни: сфрагістики, геральдики, ономастики, хронології, картографії та ін. Окремий його підрозділ присвячено архівознавству.

Таким чином, науково-дослідна робота викладачів кафедри дедалі чіткіше спрямовується на створення національних підручників та навчальних посібників з дисциплін, викладання яких націлено на теоретичну і фахову підготовку архівознавців. Це є цілком природнім, оскільки визначальним критерієм ефективності наукових досліджень учених вищих навчальних закладів завжди було впровадження їх результатів у навчальний процес,

практична робота зі створення навчальних підручників, посібників, методичних рекомендацій. Це особливо актуально в контексті трансформації Національного університету імені Тараса Шевченка в дослідницький центр науки та освіти.

Якщо персоналізувати науковий доробок викладачів кафедри за останні роки, то, крім уже згаданих праць, можна назвати такі результати. Проф. М. Щербак продовжує досліджувати джерела, включаючи жандармські документи, з історії українського опозиційного руху середини і другої половини XIX ст. Він оприлюднив ряд праць з цієї проблематики¹⁶, а також є співавтором підручника з історії держави і права України, зокрема тем, присвячених Запорозькій Січі та Козацько-Гетьманській державі середини XVII – кінця XVIII ст. Проф. І. Войцехівська досліджує структуру історичного джерелознавства, спеціальні історичні дисципліни, дипломатичну мемуаристику, персоналістику¹⁷.

Окрім архівознавчих та джерелознавчих праць, книги “Історичні застави українознавства”, автор цих рядків оприлюднив лекційний курс “Українська історіографія”, присвятив ряд досліджень корифеям української історичної науки М. Максимовичу, М. Костомарову, В. Антоновичу, М. Грушевському, національним традиціям української історіографії¹⁸.

Ряд наукових і науково-методичних розробок, присвячених спеціальним історичним дисциплінам, зокрема боністиці, пам’яткам Київської Русі, оприлюднив доц. А. Зубко¹⁹. Доц. С. Павленко цілеспрямовано досліджує різні аспекти історичного джерелознавства, його історіографії, методики викладання, аналізує особові архівні фонди²⁰. Вагомий доробок про архівознавчі та джерелознавчі студії на сторінках “Київської старовини”, про архівні центри україністики за кордоном належить доц. М. Палієнко²¹. Джерелам з історії західноукраїнських земель напередодні та в період повоєнних десятиріч присвятив свої наукові пошуки доц. Ю. Сорока. Він плідно досліджує переселенську політику радянського та польського урядів у 1944–1946 рр.²²

Звичайно, ще недостатнім залишається впровадження результатів архівознавчих досліджень у навчально-виховний процес. Хоча науководослідна робота викладачів дедалі більше індивідуалізується, вона не виключає й колективних форм, кооперування зусиль навколо комплексних тем. У цій справі кафедра надає великого значення роботі зі студентами та аспірантами, щорічно проводить архівознавчі, джерелознавчі або історіографічні читання. Викладачі та аспіранти беруть участь у міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

Без перебільшення можна стверджувати, що історія кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки як університетського осередку архівознавства невіддільна від історії архівної служби в Україні. Вона нагромадила вагомий досвід науково-дослідної, навчально-методичної і виховної роботи, зарекомендувала себе як колективна наукова історико-архівознавча, джерелознавча та історіографічна школа. Через неї пройшли сотні студентів, десятки аспірантів та докторантів. За неповними даними, підготовлено понад 700 фахівців з архівознавства, джерелознавства, історіографії, 14 докторів та більш як 60 кандидатів наук. Зараз кафедра має

двох докторантів, 10 аспірантів і прикріплених для написання дисертацій. На чотирьох курсах історико-архівознавчого відділення навчаються майже 80 студентів. Помітні зміни відбуваються в тематиці курсових, дипломних, магістерських та дисертаційних робіт, зростає питома вага архівознавчих, джерелознавчих та історіографічних тем. Правилком стало те, що більшість кваліфікаційних робіт студентів та всі кандидатські й докторські дисертації базуються на архівних джерелах.

У перспективних і найближчих планах колективу кафедри, який з 2003 р. очолив д. і. н., проф. Микола Щербак, провідне місце посідають наукові дослідження та створення нових навчально-методичних комплексів з археографії, архівістики, джерелознавства, історіографії, зі спеціальних історичних дисциплін. Особливу увагу буде звернуто на дослідження зарубіжної архівної україніки (доцент М. Палієнко, аспірант Т. Боряк), на створення хрестоматії з історичного джерелознавства (проф. М. Щербак, доц. С. Павленко), з української історіографії (проф. Я. Калакура), на підготовку підручників з історичної географії (доц. А. Зубко), посібника "Документознавство" (доц. Ю. Сорока). Планується перевидання доопрацьованих довідника "Джерелознавство історії України" та підручника "Історичне джерелознавство".

Отже, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка сформувався і діє досить потужний осередок історичного джерелознавства, архівістики та історіографії, зародження якого сягає середини – другої половини ХІХ ст. і пов'язане з іменами Михайла Максимовича, Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Михайла Грушевського та інших видатних істориків. Важливі сторінки в історії цього осередку зумовлені створенням у 1944 р. архівознавчої кафедри, подвижницькою діяльністю відомих істориків-архівістів, джерелознавців Федора Шевченка, В'ячеслава Стрельського, Марка Варшавчика, Володимира Замлинського та ін. Рубіжне значення для підвищення наукового рівня, національної спрямованості діяльності кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки мало відновлення державної незалежності України, відродження національних традицій української історіографії, джерелознавства й архівістики. 170-річчя Шевченкового університету колектив кафедри пошановує вагомими науковими здобутками, новими проектами розвитку спеціальних галузей історичної науки, створенням навчальної літератури, підготовкою нових генерацій істориків-архівістів, джерелознавців, історіографів.

¹ Архівознавство (За ред. Я. С. Калакури, І. Б. Матяш). – К., 2002. – С. 14.

² Див.: *Стрельський В. І.* Підготовка кадрів істориків-архівістів у нашій республіці // *Архіви України*. – 1978. – № 5; *Сургай Т. І., Табачник Д. В.* Кафедра архивоведения и специальных исторических дисциплин Киевского университета // *Археологический ежегодник за 1983 год*. – М., 1985; *Замлинський В. О., Стрельський В. І., Іваненко А. М.* Розробка спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін // *Вісн. Київ. ун-ту. Історичні науки*. – К., 1984. – № 26; *Тарасенко О.* Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – К., 1995; *Калакура Я. С.* Архівознавство у Шевченківському університеті // *Студії з архівної справи та документознавства*. – Т. 4. – К., 1999;

Його ж. Історико-архівознавча школа Київського університету ім. Т. Шевченка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2000. – Вип. 2 та ін.

³ *Журба О. І.* Київська археографічна комісія. 1843–1921. – К., 1993.

⁴ Див.: *Антонович В. Б.* Курс лекцій з джерелознавства. 1880–1881. – К., 1995.

⁵ Див.: *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко. Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина. Спогади та історіографічний аналіз. – К., 2000.

⁶ Див.: *Калакура Я. С.* Будівничий історико-архівної школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Проблеми архівознавства та джерелознавства. – Вип. 4. – К., 2001.

⁷ Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. – К., 1963.

⁸ Див.: *Стрельський В. І.* Теория и методика источниковедения истории СССР. – К., 1968 та ін.

⁹ Див.: Історія України в особах IX–XVIII ст. – К., 1993; Історія України в особах XIX–XX ст. – К., 1995.

¹⁰ Специальные исторические дисциплины. – К., 1992.

¹¹ Архівознавство. – К., 1998; Архівознавство. Вид 2-е, випр. і доповнене. – К., 2002.

¹² Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002.

¹³ Джерелознавство історії України. – К., 1998.

¹⁴ Історичне джерелознавство. Підручник. – К., 2002.

¹⁵ *Пиріг Р.* Сучасні підручники з історичного джерелознавства // Урядовий кур'єр. – 2003. – 16 травня.

¹⁶ *Щербак М. Г.* Жандармські документи ЦДІАК України про політичну діяльність Михайла Грушевського // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8; *Його ж.* Маловідомі документи про політичну діяльність М. С. Грушевського // Вісник Академії праці. – 2003. – № 2.

¹⁷ *Войцехівська І.* Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 2001: *Її ж.* Дипломатична мемуаристика як об'єкт джерелознавства // Україна дипломатична. Наук. щорічник. – Вип. 2. – К., 2002; *Її ж.* Всеволод Петрів – дев'ятий військовий міністр України // Історичний календар 2003. – К., 2003 та ін.

¹⁸ *Калакура Я.* Архівознавство: наука чи система наукових знань? // Студії з архівної справи та документознавства. – 1996. – Т. 1. – С. 43–49; *Його ж.* Джерелознавча спадщина Михайла Грушевського // Україн. історик, 1998. – Ч. 1–3; *Його ж.* Михайло Грушевський – будівничий української держави // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К., 2002; Великий Українець // Науково-популярний альманах “Історичний календар”. – К., 2002; *Його ж.* Українська історіографія. Курс лекцій. – К., 2004; *Його ж.* Історичні засади українознавства. – К., 2007 та ін.

¹⁹ *Зубко А.* Виникнення гривні “Світло”. Науково-методичний освітянський часопис 4 (14) 1999; *Його ж.* Організація нумізматичної справи в Україні: сучасний стан і проблеми розвитку. – “Українська нумізматика і боністика”. Додаток до журналу “Вісник Національного банку України”. – К., 2000. – № 1; *Його ж.* Спадщина Київської Русі: нове осмислення. Зняти “важку завісу часу” // Українська культура. – 2003. – № 1.

²⁰ *Павленко С.* До питання про періодизацію історіографії українського джерелознавства // Вісн. Київ. ун-ту. Історія. Вип. 54. – К., 2001; *Її ж.* Проблеми викладання архівознавчих дисциплін у вузах неісторичного профілю // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 5. – К., 2002; Документи архівного фонду графів

Потоцьких у ЦДІАК України як джерело із спеціальних історичних дисциплін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. – Ч. 10. – У 2-х ч. – Ч. 2. – К., 2003 та ін.

²¹ Палієнко М. Українські архівні центри за кордоном // Нариси архівної справи в Україні. – К., 2002. *Її ж.* Скарбниця Української історії в США (з історії створення та діяльності Музею-архіву ім. Д. Антоновича).

²² Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944 – 1946 рр.) // Етнічна історія народів Європи. Зб. – Вип. 9. – К., 2001; *Його ж.* Західноукраїнські землі напередодні Другої світової війни // Вісн. Київ. ун-ту. Історія. Випуск 62. – К., 2002; *Його ж.* Демаркація польсько-радянського кордону в 1947–1948 рр. та його наслідки для України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 15. – К., 2002; *Його ж.* Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки). – К., 2007.

Kalakura Ya.

Archival Environment of Shevchenko University

The article highlights the origins and development of historical, archival and source studies, long experience in archival affairs and source studies training.